Uluslararası İdil - Ural ve Türkistan Araştırmaları Dergisi

"Bize Ait" Söylemi Üzerinden Kimlik ve Temsil: Abdürreşid İbrahim'in 1905 Tarihli *Hayat* Yazıları

İlaha KHANTAMİROVA*

* *Dr., Avrasya İncelemeleri Merkezi, Ankara/ Türkiye, e-posta: ilahakhantamirova@gmail.com / Orcid: https://orcid.org/0000-0001-5192-1676.*

Araştırma Makalesi
Süreç
Geliş Tarihi: 12.05.2026
Kabul Tarihi: 24.07.2026
Yayım Tarihi: 31.08.2026

Benzerlik
Bu makale, en az iki hakem tarafından incelenmiş ve intihal yazılımı ile taranmıştır.

Değerlendirme
Ön İnceleme: İç hakem (editörler).
İçerik İnceleme: İki dış hakem /
Çift taraflı körleme.

Telif Hakkı & Lisans
Yazarlar dergide yayınlanan çalışmalarının telif hakkına sahiptirler ve çalışmaları **CC BY-NC 4.0** lisansı altında yayımlanmaktadır.

Etik Beyan
Bu çalışma, etik kurul izni gerektirmeyen nitelikte olup kullanılan veriler literatür taraması/yayınlanmış kaynaklar üzerinden elde edilmiştir. Çalışmanın hazırlanma sürecinde bilimsel ve etik ilkelere uyulduğu ve yararlanılan tüm çalışmaların kaynakçada belirtildiği beyan olunur.

Yapay Zeka Kullanımı
Bu çalışmanın hazırlanma sürecinde yapay zeka tabanlı herhangi bir araç veya uygulama kullanılmamıştır. Çalışmanın tüm içeriği, yazar(lar) tarafından bilimsel araştırma yöntemleri ve akademik etik ilkelere uygun şekilde üretilmiştir.

Etik Bildirim
gokceyukselen@gmail.com

Çıkar Çatışması
Çıkar çatışması beyan edilmemiştir.

Finansman
Bu araştırmayı desteklemek için dış fon kullanılmamıştır.

Yayıncı
Yayıncı Prof. Dr. Gökçe Yükselen PELER / Erciyes Üniversitesi. 38280, Kayseri /Türkiye

Atıf
Khantamirova, İ. (2026). "Bize ait" söylemi üzerinden kimlik ve temsil: Abdürreşid İbrahim'in 1905 tarihli Hayat yazıları. *Uluslararası İdil-Ural ve Türkistan Araştırmaları Dergisi*, 8(2), 318–336. Doi: https://doi.org/10.59305/ijvuts.1949616.

Öz

Bu çalışma, Abdürreşid İbrahim'in 1905 yılında Hayat gazetesinde yayımlanan "Bize Ait" başlıklı makale dizisini, Rusya İmparatorluğu'ndaki Müslüman toplulukların kimlik inşası ve temsiliyet meseleleri bağlamında ele almaktadır. 1905 yılı imparatorluk tarihinde sınırlı reformların ve görece basın özgürlüğünün sağlandığı farklı etnik ve dinî toplulukların kendi toplumsal ve siyasal konumlarını yeniden değerlendirebildiği bir dönemi işaret etmektedir. Bu süreçte ortaya çıkan görece serbestlik, özellikle eğitimli aydın çevrelerin kültürel taleplerini ve toplumsal sorunları açıkça dile getirmesine olanak sağlamıştır. İbrahim, söz konusu makalelerinde "biz" söylemini oluşturarak kolektif bir kimlik tasavvuru geliştirmekte özellikle İdil-Ural ve Sibirya bölgelerinde yaşayan Tatar topluluklarını odağına alırken etnik sınırları aşarak Müslüman kimliğini de ön plana çıkarmaktadır. Makalelerde Rusya Türklerinin temsiliyet sorunu, dil yetersizlikleri, eğitim eksiklikleri ve ahlaki-yönetsel sorunlar çerçevesinde ele alınmakta ve çözüm önerileri olarak eğitim reformları, etik bilinç ve dil geliştirme stratejileri önerilmektedir. Çalışmada, nitel içerik analizi yöntemi uygulanmış, İbrahim'in "biz" söyleminin sınırları, aidiyet kategorileri ve toplumsal yönlendirme stratejileri sistematik olarak değerlendirilmiştir. Elde edilen bulgular, "Bize Ait" dizisinin dönemin kültürel ve siyasal meselelerini ele almanın yanı sıra bilinçli bir toplum inşa etmeyi amaçladığını göstermektedir. Bu bağlamda çalışma, 1905 sonrası Rusya Müslüman entelektüel dünyasında kimlik tartışmalarının tarihsel, kültürel ve stratejik boyutlarını anlamaya katkı sunmakta, Abdürreşid İbrahim'in metinlerinde topluluk içi dönüşümü teşvik eden bir söylem geliştirdiğini ve toplumsal bilinçlenmeye öncülük ettiğini ortaya konmaktadır.

Anahtar Kelimeler: *Abdürreşid İbrahim, Bize Ait, Hayat, Rusya Türkleri, Kimlik, Temsiliyet, 1905 Devrimi.*

International Journal of Volga - Ural and Turkestan Studies

Identity and Representation Through the Discourse of "Bize Ait": Abdürreşid İbrahim's Writings in Hayat *(1905)*

İlaha KHANTAMIROVA*

* *Dr., Center for Eurasian Studies, Ankara/Türkiye, e-mail: ilahakhantamirova@gmail.com / Orcid: https://orcid.org/0000-0001-5192-1676.*

Research Article
History
Recieved: 12.05.2026
Accepted: 24.07.2026
Date Published: 31.08.2026

Plagiarism Checks
This article has been reviewed by at least two referees and scanned via a plagiarism software.

Peer-Review
Single anonnymized-One internal (Editorial Board). Double anonymized-Two extarnal.

Copyright & License
Authors publishing with the journal retain the copyright to their work licensed under the CC BY-NC 4.0.

Ethical Statement
This study does not require ethical committee approval, and the data used were obtained from literature reviews/published sources. It is hereby declared that scientific and ethical principles were adhered to during the preparation of this study and that all studies used are cited in the references.

Use of Artificial Intelligence
No artificial intelligence-based tools or applications were used in the preparation of this study. All content of the study was produced by the author(s) in accordance with scientific research methods and academic ethical principles.

Complaints
gokceyukselen@gmail.com

Conflicts of Interest
The author(s) has no conflict of interest to declare.

Grant Support
The author(s) acknowledge that they received no external funding in support of this research.

Published
Published by Gökçe Yükselen PELER / Erciyes Universitty. 38280 Kayseri /Türkiye

Cite as
Khantamirova, I. (2026). Identity and representation through the discourse of "bize ait": Abdürreşid İbrahim's writings in Hayat (1905). *International Journal of Idil-Ural and Turkistan Studies, 8*(2), 318–336. Doi: https://doi.org/10.59305/ijvuts.1949616.

Abstract

This study examines Abdürreşid İbrahim's article series titled "Bize Ait", published in the Hayat newspaper in 1905, within the context of identity formation and representation among Muslim communities in the Russian Empire. The year 1905 marked a period of limited political reforms and relative press freedom in the empire, enabling various ethnic and religious communities to reassess their social and political positions. This atmosphere of relative openness allowed educated intellectuals, in particular, to articulate cultural demands and address social issues more openly. In these articles, İbrahim constructs a collective sense of "we," developing a vision of shared identity. While primarily focusing on the Tatar communities of the Volga-Ural and Siberian regions, he transcends ethnic boundaries by emphasizing a broader Muslim identity. The articles address the problem of representation among the Turks of the Russian Empire through discussions of linguistic inadequacies, deficiencies in education, and moral and administrative shortcomings. As solutions, İbrahim advocates educational reform, the cultivation of ethical consciousness, and the development of language. The study employs a qualitative content analysis to systematically examine the boundaries of İbrahim's "we" discourse, the categories of belonging it constructs, and the strategies it uses to guide and mobilize society. The findings demonstrate that the Bize Ait series not only engages with the cultural and political issues of its time but also seeks to foster a conscious and self-aware society. In this respect, the study contributes to a deeper understanding of the historical, cultural, and strategic dimensions of identity debates within the intellectual world of Russian Muslims after 1905. It argues that Abdürreşid İbrahim developed a discourse aimed at promoting internal social transformation and fostering collective consciousness through his writings.

Keywords: *Abdürreşid İbrahim, Bize Ait, Hayat, Russian Turks, Identity, Representation, 1905 Revolution.*

Giriş

1905 Devrimi, Rusya İmparatorluğu sınırlarında yaşayan hem Rus hem de Rus olmayan topluluklar açısından köklü dönüşüm beklentileri doğurmuştur. Bu devrim, ani bir kırılma değil, 19. yüzyıl boyunca biriken siyasal, ekonomik ve toplumsal gerilimlerin tarihsel bir sonucu olarak ortaya çıkmıştır. Dolayısıyla 19. yüzyıl, 1905'e giden süreçte siyasal hazırlık ve ideolojik birikim dönemi olarak değerlendirilebilir. Özellikle 1848 Avrupa Devrimleri, muhalif çevreler için hem ideolojik hem de örgütsel açıdan önemli bir referans noktası oluşturmuş (Acar, 2008, s. 80) ve 19. yüzyılın sonlarına doğru örgütlü ve programlı muhalif hareketin ortaya çıkmasına zemin hazırlamıştır.

20. yüzyılın başlarına gelindiğinde uzun süredir birikmekte olan toplumsal huzursuzluklar ve ekonomik sıkıntılara Rus-Japon Savaşı'ndaki askerî başarısızlık da eklenince merkezî yönetim sınırlı da olsa reform yapmak zorunda kalmıştır (Acar, 2008, s. 92). Bu bağlamda, özellikle basın alanında ortaya çıkan görece serbestlik, imparatorluk sınırları içindeki Müslüman ve Türk toplulukları için yeni bir ifade ve örgütlenme zemini oluşturmuştur (Özcan, 2010, s. 245). Ancak söz konusu serbestlik ortamı yalnızca yeni imkânlar sunmamış aynı zamanda temsil, aidiyet, milli ve kolektif kimlik, yenileşme gibi meseleleri de daha görünür hâle getirmiştir.

Bu siyasal ve toplumsal dönüşüm ortamında, 19. yüzyıl boyunca eğitim faaliyetleri, ekonomik dönüşümler ve kültürel canlanma süreçleriyle şekillenen Müslüman aydın çevreleri 1905 sonrasında oluşan yeni özgürlük alanını aktif biçimde kullanmaya başlamıştır. Bu dönemde basın, kimlik ve aidiyet tanımları, toplumsal eleştiri ve siyasal yönlendirme çabalarının da başlıca mecrası hâline gelmiştir. Bununla birlikte, Rusya Müslümanları arasında ortak bir aidiyet dilinin henüz sabit bir içerik kazanmadığı "Müslüman", "Tatar" ve "Türk" gibi kimlik kategorilerinin bağlama göre değişken biçimlerde kullanıldığı görülmektedir. Bu durum, söz konusu dönemde kimlik ve aidiyet fikirlerinin bir gerçeklikten ziyade söylemsel düzlemde müzakere edilen ve yeniden kurulan bir olgu olduğunu düşündürmektedir. Bunun yanı sıra toplumun içinde bulunduğu cehalet, eğitimsizlik, ulusal birlik ve kimlik bilincinin zayıflığı, aydınlar tarafından içinde bulunulan durumun temel nedenleri arasında değerlendirilmiş ve bu sorunlara çözüm üretmeye yönelik yoğun tartışmaların yürütülmesine zemin hazırlamıştır.

Böylesi bir tartışma ortamında öne çıkan isimlerden biri Abdürreşid İbrahim olmuştur. Dinî eğitim geçmişine sahip olmakla birlikte modern eğitim, toplumsal reform ve Müslüman dayanışması fikirlerini birlikte ele alan İbrahim, gazete yazıları aracılığıyla Rusya Müslümanlarının karşı karşıya bulunduğu yapısal sorunları tartışmaya açmıştır. Onun 1905 yılında *Hayat* gazetesinde yayımladığı "Bize Ait" başlıklı makaleler dizisi, bu açıdan önem taşımaktadır. Söz konusu makaleler dönemin siyasal ve toplumsal meselelerine dair gözlemler sunmakla birlikte, belirli bir "biz" tanımı etrafında ortak bir kimlik oluşturmaya yönelik güçlü bir söylem geliştirmektedir.

Bu çalışma, Abdürreşid İbrahim'in "Bize Ait" makaleler dizisini kimlik inşası ve temsiliyet söylemi bağlamında incelemeyi amaçlamaktadır. Çalışmanın temel sorusu, İbrahim'in metinlerinde kurulan "biz" söyleminin hangi toplumsal sınırlar içinde tanımlandığı ve bu söylem aracılığıyla nasıl bir temsil iddiasının üretildiğidir. Bu doğrultuda makalede, metinler nitel içerik analizi yöntemiyle değerlendirilmiş, aidiyet kategorileri, temsiliyet vurguları ve normatif çağrılar arasındaki ilişki çözümlenmiştir.

Literatürde Abdürreşid İbrahim'in hayatı, seyahatleri ve İslamcı düşünce içindeki yeri üzerine önemli çalışmalar bulunmasına karşın "Bize Ait" makaleler dizisinin kimlik ve aidiyet inşası ve temsil söylemi açısından sistematik biçimde ele alınmadığı görülmektedir. Bu çalışma, söz konusu boşluğu doldurmayı ve 1905 sonrası Rusya Müslüman entelektüel dünyasında kimlik ve aidiyet bilincinin nasıl kurulduğunu ve bu sürecin önündeki engellerin nasıl ele alındığını göstermeyi hedeflemektedir.

1. Abdürreşid İbrahim'in Yetiştiği Muhit ve Kimliği

Abdürreşid İbrahim, Rusya Türkleri arasında ortaya çıkan Ceditçilik hareketinin önde gelen temsilcilerinden biri olarak kabul edilmektedir. 19. yüzyılda şekillenmeye başlayan ve 1905 Devrimi sonrasında daha görünür hâle gelen Ceditçilik hareketi, ani bir kırılmanın değil, uzun bir tarihsel sürecin sonucu olarak ortaya çıkmıştır. Dâhilî ve haricî dinamiklerin etkisiyle gelişen bu hareket yalnızca Rusya İmparatorluğu dönemliyle sınırlı kalmamış, Rusya Türklerinin siyasi, toplumsal ve kültürel hayatı üzerinde sonraki dönemlerde de kalıcı etkiler bırakmıştır.

Rusya Türkleri arasında yaygınlaşan Ceditçilik, başka bir ifadeyle Müslüman yenileşme hareketi, siyasi ve ekonomik nedenlerin yanı sıra farklı coğrafyalar arasındaki mobilitenin de etkisiyle gelişmiştir. Nitekim hareketin önde gelen temsilcileri arasında yer alan Ahmet Ağaoğlu, Yusuf Akçura, Abdürreşid İbrahim gibi isimler Avrupa ülkeleri, Osmanlı İmparatorluğu ve gelişmiş Asya ülkeleriyle çeşitli düzeylerde temas kuran aydınlar olmuşlardır. Daha geniş çerçeveden bakıldığında 19. yüzyıl hem Müslümanlar hem de Müslüman olmayan topluluklar açısından daha önce benzeri görülmemiş ölçüde hareketliliğin yaşandığı dönem olarak değerlendirilebilir (Meyer, 2021, s. 10).

Bu hareketlilik farklı siyasal ve düşünsel geleneklerle kurulan teması da beraberinde getirmiştir. Nitekim Avrupa, Rusya Türkleri aydınları için önemli bir eğitim merkezi hâline gelirken Osmanlı devleti ortak din, dil ve kültür bağları sayesinde ikinci bir vatan olarak algılanmıştır. Ayrıca Osmanlı toprakları Rusya İmparatorluğu'nun baskısından kaçanlar için güvenli bir sığınak, haç yolculukları sırasında ise önemli bir geçiş güzergâhı işlevini görmüştür (Sibgatullina, 2014, s. 84). Abdürreşid İbrahim'in, İstanbul'a ilk gelişinin bu çerçevede gerçekleştiği görülmektedir.

Bununla birlikte Rusya İmparatorluğu içindeki siyasal gelişmeler Ceditçi düşüncenin şekillenmesinde belirleyici olmuştur. Nitekim Türk aydınlarının Rusya'daki modern siyasal düşüncelerle temas hâlinde olmaları, yönetimi sistemli bir biçimde eleştirmelerinin başlıca nedenlerinden biri olmuştur. Bu bağlamda Rusya'da Sosyal Demokratlar, Anayasal Demokratlar (Kadetler) ve Sosyal Devrimciler gibi

farklı ideolojik yönelimlere sahip aktörler, mutlak monarşiye karşı ortak bir muhalefet zemini oluşturmuştur. Bu genel muhalefet atmosferi, Müslüman aydın çevrelerini de dolaylı biçimde etkilemiştir (Özcan, 2010, s. 248; Georgeon, 1986, s. 49).

Öte yandan Rusya İmparatorluğu'nda Müslüman aydınların 1905 sonrasındaki faaliyetlerine zemin hazırlayan fikri ve kurumsal temeller 19. yüzyılın ikinci yarısı, ana dilde eğitim ve basın gerekliliğinin tartışıldığı ve bu doğrultuda somut girişimlerin başlatıldığı bir dönemde atılmıştır. Mirza Fâtali Ahundzade'nin, Latin alfabesine geçiş projesi ve Hasan Bey Zerdabi'nin ana dilinde okul açma teşebbüsü, bu süreçteki önemli adımlar arasında olmuştur. Zerdabi'nin *Ekinci* gazetesi ve Ali Bey Hüseynzade'nin Türk milleti kavramını savunması, Ceditçilik hareketinin ve Türk kimlik inşasının düşünsel temellerini güçlendirmiştir (Aydın, 1993, s. 151). Ayrıca Kırım Tatarı İsmail Bey Gaspiralı'nın Usûl-i Cedid okullarını açması (Bozkurt, 2004, s. 289-303) ve *Tercüman* gazetesi aracılığıyla yürüttüğü yayın faaliyetleri, kültürel ve siyasal taleplerin dile getirilebileceği görece elverişli bir ortam oluşturmuştur.

Dolayısıyla Abdürreşid İbrahim'in de içinde yer aldığı kimlik ve aidiyet bilincini güçlendirmeyi amaçlayan aydın kuşağı yalnızca belirli bir coğrafyanın, ideolojinin ve siyasi gelişmelerin etkisiyle şekillenmemiştir. Bu aydın kuşağının ortaya çıkışı aynı zamanda farklı coğrafyalar arasında gerçekleşen yoğun düşünsel ve fiziksel mobilitenin bir sonucu olarak değerlendirilebilir (Özcan, 2010, s. 255).

Bu çerçevede söz konusu aydınların girişimleri sayesinde 1905 yılına gelindiğinde kültürel ve siyasal taleplerin dile getirilebileceği uygun bir ortam oluşmuştu. Nadir Devlet'in de işaret ettiği üzere yenileşme hareketi eğitim, basın ve edebiyat alanlarında uzun süredir devam eden kültürel dönüşümün doğal bir uzantısı niteliğinde olmuştur (Devlet, 2014, s. 16).

Bu tarihsel birikimin siyasal alandaki en önemli dönüm noktalarından biri ise 17 Ekim 1905 Manifestosu'nun ilanı olmuştur. Rusya İmparatorluğu'nda yaşanan siyasal ve ideolojik gelişmelerin bir sonucu olarak ilan edilen manifesto, Rusya Türkü aydınlarının önceki dönemlere kıyasla daha bağımsız hareket edebilmelerine ve faaliyetlerini daha rahat yürütebilmelerine imkân sağlamıştır. Bütün kısıtlı yönleriyle birlikte (Riasanovsky ve Steinberg, 2016, s. 424; Baykara, 1975, s. 113) 1905 Manifestosu, Rusya'daki bütün topluluklara sınırlı ama önemli özgürlükler tanımıştır.

Söz konusu özgürlükler, Rusya Türkleri açısından kimlik bilincinin güçlenmesi ve 19. yüzyılda başlayan yenileşme hareketinin yeni bir yön kazanması anlamına gelmiştir. Ceditçilik hareketi, bu yenileşmeyi özellikle basın, eğitim ve edebiyat alanlarında somutlaştırmış, sanayi ve ticaretin gelişimiyle destek bulmuştur. İdil Türklerinin ticaretteki öncü konumu ve Azerbaycan'da sanayinin yükselişi, burjuvazinin gelişimi ve Batı düşüncesinin etkisiyle kültürel olarak yenilikçi bir aydın kuşağının ortaya çıkmasına katkı sağlamıştır (Aydın, 1993, s. 151).

Aydınların 1905'e kadar oldukça sınırlı olan faaliyetleri sonrasında Duma ve Zemstvo gibi kurumsal

yapılar içinde temsiliyet arayışı biçiminde; çoğunlukla basın yoluyla ya da merkeze iletilen dilekçe ve mektuplar aracılığıyla ifade edilmiştir. Bununla birlikte söz konusu taleplerin daha açık ve kapsamlı ve siyasi özgürlük taleplerine dönüşmesi, yaklaşık on yıllık bir sürecin ardından 1917 Devrimi ile mümkün olmuştur.

Abdürreşid İbrahim bu entelektüel ve toplumsal dönüşüm ortamında yetişen aydınlardan biri olmuştur. 1857 yılında Rusya İmparatorluğu'nun Batı Sibirya bölgesinde, Özbek asıllı ve dindar bir ailede dünyaya gelen İbrahim'in ailesi, dönemin entelektüel çevreleri arasında yer almıştır. Babası dönemin siyasal gelişmeleriyle yakından ilgilenen dindar bir şahsiyet, Başkurt kökenli annesi ise medresede kız çocuklarına öğretmenlik yapan eğitimli bir kadın olmuştur. İlk eğitimini medresede alan İbrahim, özellikle Orenburg vilayetinin Çelyabinsk nahiyesine bağlı bir Başkurt Elmen köyündeki medresede aldığı eğitimden derin biçimde etkilenmiştir (Türkoğlu, 1993, s. 2).

1877–1878 Osmanlı-Rus Savaşı sırasında Türk nüfusun yoğun olduğu bölgelerde uygulanan sıkı denetim politikaları ve pasaport süresinin dolması nedeniyle Rus hükûmeti tarafından Kazan'da hapsedilmesi onun düşünsel gelişiminde önemli bir kırılma noktası olmuştur. Hapiste geçirdiği yaklaşık bir yıllık süre İbrahim'in Rusya'daki Türk ve Müslüman toplulukların siyasal durumunu daha yakından değerlendirmesine ve ilerleyen yıllardaki faaliyetlerinin zihinsel temelini oluşturmasına katkı sağlamıştır (Türkoğlu, 1993, s. 3).

1880–1883 yılları arasında Medine'de dinî eğitim alan Abdürreşid İbrahim, burada Arapça ve Farsçayı ileri düzeyde öğrenmiştir. Eğitimini tamamladıktan sonra Rusya'ya dönüş yolunda İstanbul'a uğramış burada Namık Kemal, Ahmet Vefik Paşa ve Muallim Naci gibi dönemin önde gelen Osmanlı aydınlarıyla görüşerek fikir alışverişinde bulunmuştur. Bu temaslar, onun düşünsel dünyasında Osmanlı entelektüel çevreleriyle kurulan erken bir bağın göstergesi olmuştur.

Tara'ya döndükten sonra İsmail Gaspiralı, Cemaleddin Afgani, Şehabeddin Mercani ve Rızaeddin Fahreddin gibi dönemin önemli isimleriyle yazışmalar gerçekleştirmiş; bölgedeki Müslüman köylerinde Usûl-i Cedid okullarının açılmasına öncülük etmiş böylece eğitim alanındaki yenileşme çabalarını doğrudan sahaya taşımıştır (Türkoğlu, 1993, s. 3).

1891 yılında Ufa'ya giderek Orenburg Muhammedî Ruhani Meclisi'ne kadı olarak atanmış bu görev nedeniyle "Kadı Reşid" olarak anılmıştır. Dinî ve idari görevlerde bulunan İbrahim yoğun bir yayın ve basın faaliyetlerinde de bulunmuştur. Rusya Türkleri arasında ilk siyasal içerikli metinlerden biri olarak değerlendirilen *Çulpan Yıldızı* adlı eserinin yanı sıra *Ülfet* dergisini ve *Mirat* kitap dizisini yayımlamış İstanbul'da çıkan *Ümran* gazetesinde bir dizi makale kaleme almıştır (Özbek, 1995, s. 9).

1905 Devrimi sonrasında Ali Merdan Bey Topçubaşov ve Ahmet Ağaoğlu ile birlikte Rusya Müslümanlarının siyasal birliğini amaçlayan "İttifak" partisinin program ve tüzüğünün hazırlanmasında rol almış, Umum Rusya Müslümanları Kongrelerinin düzenlenmesinde etkin görev üstlenmiştir (Devlet, 2014, s. 120; Meyer, 2021, s. 91).

Hayatının önemli bir bölümünü seyahatlerle geçiren İbrahim, Avrupa, Japonya, Çin, Mısır, Hindistan ve Ortadoğu'nun çeşitli bölgelerini dolaşmış, gittiği yerlerde Müslüman toplumların durumunu gözlemlemiş ve bu gözlemlerini eserlerine yansıtmıştır. Bir dönem Konya'da yaşamış ancak Türkiye Cumhuriyeti ile Sovyetler Birliği arasındaki diplomatik dengeler nedeniyle burada kalamayarak önce Mısır'a, ardından Japonya'ya gitmiş ve yaşamının sonuna kadar Japonya'da ikamet etmiştir (Özbek, 1995, s. 12).

2. Basın ve "Bize Ait" Yazılarında Kimlik ve Aidiyet Bilincinin İnşası

1905 Devrimi sonrasında ilan edilen Ekim Manifestosu ile basın üzerindeki kısıtlamaların geçici de olsa azalması Rusya Müslüman aydınları açısından önemli bir tartışma alanının oluşmasını sağlamıştır. Bu dönemde basın, bir haber kaynağı olmakla birlikte Rusya Türkleri arasında iletişimi sağlayan önemli bir araç işlevi görmüştür. Nitekim Rusya'nın geniş coğrafyasına dağılmış Müslüman Türk toplulukları, basın aracılığıyla içinde bulundukları durumu ifade etmenin yanı sıra birbirlerinin sorunlarından haberdar olmuş ve karşılıklı dayanışma sergilemişlerdir. Basın bir polemik alanı olmanın ötesine geçerek Rusya Türkleri arasında kimlik, aidiyet gibi kavramların şekillenmesinde ve yaygınlaşmasında önemli bir rol üstlenmiştir. Abdürreşid İbrahim'in *Hayat* gazetesinde yayımlanan "Bize Ait" başlıklı makaleler dizisi, bu sürecin somut ve sistematik örneklerinden biri olarak değerlendirilebilir.

Azerbaycanlı petrol zenginlerinden Hacı Zeynalabdin Tagızade'nin mali desteğiyle Ali Bey Hüseynzade ve Ahmet Ağaoğlu tarafından Bakü'de Türkçe olarak yayımlanan *Hayat* gazetesi, (Özcan, 2010, s. 54) Rusya İmparatorluğu coğrafyasına dağılmış bütün Türk toplulukları açısından ortak bir ifade ve iletişim zemini oluşturmuştur. Gazete, farklı bölgelerde yaşayan Müslümanların birbirlerinin durumundan haberdar olmalarını sağlayarak müşterek meselelerin tartışılabildiği bir alan işlevi görmüştür. Bu atmosfer içerisinde *Hayat* gazetesi kısa sürede Rusya Müslüman aydınlarının en önemli tartışma platformlarından biri hâline gelmiştir. Nitekim gazetenin ilk sayısında yayımlanan "Gazetemizin Mesleği" başlıklı yazıda da vurgulandığı üzere amaç, Müslüman topluma "yeni bir hayat" inşa etmekten ziyade mevcut toplumsal gerçekliğe ayna tutmak, geri kalmışlık ve cehaletin sebeplerini ortaya koyarak diğer toplumlarla rekabet edebilecek bir düzeye ulaşmanın imkânlarını tartışmak olmuştur ("Gazetemizin Mesleği", 7 Haziran 1905, s. 1).

Abdürreşid İbrahim'in *Hayat* gazetesiyle sahip olduğu düşünsel ortaklıklar, onun bu gazetede yazılar yayımlanmasının nedenlerinden biri olarak değerlendirilebilir. *Hayat*, aynı dönemde yayımlanan bazı millî gazetelerden farklı olarak Türkçü-milliyetçi söylemin yanı sıra İslamcı düşünceye ve dinî meselelere daha fazla ağırlık veren bir yayın politikası benimsemiştir (Swietochowski, 1988, s. 88). Nitekim Abdürreşid İbrahim de Ceditçi fikirlerinin yanı sıra dinî kimliğiyle de ön plana çıkan bir aydın olarak bu yayın çizgisiyle önemli ölçüde örtüşmektedir.

Abdürreşid İbrahim'in, "Bize Ait" başlıklı makaleler dizisi, *Hayat* gazetesinin 1905 yılına ait 3.

sayısından 49. sayısına kadar yayımlanmıştır. Dönemin güncel siyasal gelişmeleri ile çeşitli toplumsal meselelerin ele alındığı bu yazılar hem 1905 sonrası oluşan siyasal ve toplumsal atmosferin değerlendirilmesi hem de Abdürreşid İbrahim'in kimlik, temsil ve yenileşme konularındaki düşünsel çerçevesinin anlaşılması bakımından önemli bir kaynak niteliği taşımaktadır (İbrahim, "Bize Aid", *Hayat*, 7 Haziran-12 Ağustos 1905, s. 1-3).

Makale dizisinin "Bize Ait" başlığını taşıması doğrudan bir aidiyet ve kimlik inşasına yönelik bir arayışına işaret etmektedir. Abdürreşid İbrahim, yazılarında mensubu olduğu topluluğu "biz" kavramı üzerinden tanımlamakta bu çerçevede çoğunlukla "Tatar" ve "Müslüman" kavramlarına başvurmaktadır (İbrahim, 16 Haziran 1905, s. 4). Buradaki "biz", Rusya İmparatorluğu sınırları içinde yaşayan, ortak dil ve din bağıyla birbirine bağlı ancak resmî alanlarda ve devler kurumlarında ana dilini kullanamayan, kültürel varlığını tehdit altında algılayan ve haklarını savunabilmek için Rusçayı öğrenmek zorunda kalan bir topluluğu ifade etmektedir. Dolayısıyla "biz" kavramı, bir aidiyet beyanı olmakla birlikte cehalet içinde bırakılmış ve haklarından mahrum edilmiş bir toplumun ortak kimliğini yansıtan bir ifade olarak ortaya çıkmaktadır.

Bu doğrultuda "Bize Ait" yazılarında belirgin bir uyarıcı üslup dikkat çekmektedir. Abdürreşid İbrahim yalnızca mevcut sorunları tespit etmekle yetinmemekte, okuyucuları içinde bulundukları durum üzerine düşünmeye sevk etmektedir. Körü körüne itaate dayalı bir tutumun toplumsal ilerlemeyi engelleyeceğini, gelecek nesillere karşı sorumluluğun göz ardı edilemeyeceğini ve siyasal hakların bilinçli bir çaba olmaksızın kazanılamayacağı vurgulanmaktadır (İbrahim, 21 Temmuz 1905, s. 3). Bu yönüyle "Bize Ait" makaleleri, ortak kimlik bilinci oluşturmayı amaçlayan ahlaki ve entelektüel bir çağrı niteliği taşımaktadır

3. "Bize Ait" Yazılarında Temsiliyet Meselesi

"Bize Ait" yazılarında Abdürreşid İbrahim'in üzerinde en fazla durduğu konulardan biri temsiliyet meselesidir. 1905 Devrimi sonrasında ilan edilen özgürlükler çerçevesinde Rusya imparatorluğu sınırları içindeki topluluklara Duma ve yerel yönetim kurumlarında temsil hakkı tanınması, dönemin en önemli tartışma konularından biri hâline gelmiştir. Ancak söz konusu hakların fiilen kullanılabilmesi, bu kurumlarda toplumu temsil edebilecek yeterli dil bilgisine, siyasal birikime, liyakate ve dinî değerlere bağlı temsilcilerin varlığını gerekli kılmaktaydı. Bu niteliklere sahip şahıslarının sayısının oldukça sınırlı olması Rusya Müslümanları aydınlarını en çok düşündüren konulardandı. Bu nedenle İbrahim, toplumun ortak bir kimlik ve bilinç oluşturmasıyla birlikte bilincin siyasal alanda da karşılık bulması gerektiğini düşünmüştür. Dolayısıyla temsiliyet meselesi, "Bize Ait" yazılarının temel tartışma başlıklarından birini oluşturmuştur.

İbrahim'e göre Tatarlar, imparatorluk sınırları içinde Ruslardan sonra en kalabalık topluluklardan biri olmalarına rağmen yaklaşık iki asırlık Rus hâkimiyeti boyunca siyasal ve toplumsal bakımdan geri planda bırakılmışlardır. 1905 sonrasında ilan edilen görece özgürlük ortamı ve Meclis-i Mebusan'ın

açılması, ulusların haklarını savunabilecekleri yeni bir zemin olarak değerlendirilmiştir. Bununla birlikte İbrahim, Müslümanların temsil hakkının bu süreçte de adil biçimde tanınmadığını ileri sürmüştür. Nüfuslarının yaklaşık on dört milyon olduğunu belirterek bu orana göre Duma'da en az yetmiş Müslüman mebus bulunması gerektiğini savunmuş, mevcut temsil oranının düşüklüğünü ise siyasal dışlanmışlığın devamı olarak yorumlamıştır (Abdürreşid İbrahim, 21 Temmuz 1905, s. 3).

İbrahim'in dikkat çektiği bu siyasal dışlanmışlık, Rusya tarihi üzerine yapılan çalışmalar tarafından da doğrulanmaktadır. İmparatorluk döneminde Rusya Türkleri sistemli bir dışlanma sürecine maruz bırakılmıştır. Radikal Rus milliyetçiliğini benimseyen yönetim anlayışı, eğitimin ve idari işleyişin Rusça yürütülmesi, sınır bölgelerine etnik Rus nüfusun yerleştirilmesi, Ortodoks misyoner faaliyetlerinin desteklenmesi ve Rus olmayan unsurlara duyulan güvensizlik gibi uygulamalarla somutlaşmıştır. Ayrıca Rus olmayan toplulukların yasama meclisindeki temsil oranlarının sınırlandırılması da bu dışlayıcı politikanın siyasal alandaki yansımalarından biri olmuştur (Riasanovsky ve Steinberg, 2016, s. 433).

Ancak mesele yalnızca Rus yönetiminin uyguladığı bürokratik ve idari sınırlamalarla açıklanabilecek bir çerçevede kalmamıştır. Abdürreşid İbrahim'e göre milletin kendi içinde çözmesi gereken yapısal sorunlar da temsiliyet krizini derinleştirmiştir. Onun eserlerinde sıklıkla vurguladığı bu meseleler, Rusya İmparatorluğu'nun siyasal ve idari yapısına yöneltilen eleştirilerle birlikte kendi milletinin ahlaki ve toplumsal bakımdan yeniden inşa edilmesi gerekliliğini de gündeme taşımıştır.

Abdürreşid İbrahim'e göre temsiliyet meselesi, halkın kendisini bir bütün olarak kavrayabilmesi ve kendi kimliğini diliyle birlikte fark edebilmesiyle doğrudan ilişkilidir. Bununla birlikte İbrahim, halkın kendi ihtiyaç ve taleplerini uygun siyasal fırsat anlarında dahi yeterince dile getirememesini yalnızca bilgi eksikliğiyle açıklamamaktadır. Onun "Müslüman ekâbiri" olarak adlandırdığı toplumsal elitlerin kritik anlarda sessiz kalmaları, sorumluluklarını yerine getirmemeleri ve sürece müdahil olmaktan kaçınmaları, İbrahim tarafından açık bir temsil zaafı hatta toplumsal bir ihanet olarak nitelendirilmektedir. Bu bağlamda İbrahim, konuşmanın ve hak talebinde bulunmanın meşru bir siyasal eylem olduğunu savunmakta, halkın meşruiyetinin ve temsil hakkının yeniden tesis edilmesi gerektiğini ileri sürmektedir (İbrahim, 16 Temmuz 1905, s. 1-2).

Temsiliyet meselesini tartışırken İbrahim'in üzerinde en fazla durduğu konulardan biri Orenburg Müslüman Ruhani Meclisi olmuştur. 1789 yılında İdil-Ural bölgesinde faaliyete başlayan ve zamanla Kuzey Kazakistan ile Sibirya'yı da yetki alanına dâhil eden bu kurum, Rusya İmparatorluğu hâkimiyeti altındaki Müslüman topluluklarla ilişkileri düzenlemek ve bu topluluklar üzerinde idari denetim sağlamak amacıyla kurulmuştur (Alp, 2015, s. 15).

Başlangıçta topluluk temelli ve şeriat otoritesine dayanan, halk nezdinde saygın bir konuma sahip olan Orenburg Ruhani Meclisi, zamanla devlet tarafından düzenlenen bürokratik bir yapıya dönüşmüş, din adamları da imparatorluk bürokrasisinin bir parçası hâline gelmiştir. Bu süreçte imamın toplum

içindeki konumu giderek "toplumun temsilcisi" olmaktan uzaklaşarak "devletin temsilcisi" niteliğine bürünmüştür. Söz konusu dönüşüm, imamların çıkarları ile toplumun beklentileri arasında belirgin bir ayrışmayı da beraberinde getirmiştir (Garipova, 2014, s. 31).

Bu gelişmeler, Abdürreşid İbrahim başta olmak üzere pek çok aydının tepkisine yol açmıştır. 1890'lı yıllarda Orenburg Ruhani Meclisinde kadı ve reis vekilliği görevini yapan (Özbek, 1995, s. 9), bir dönem mahkeme başkanlığı da üstlenen İbrahim, ilerleyen süreçte kurumun halktan giderek uzaklaştığını, toplumun karar mekanizmalarından dışlandığını ve yapının bürokratik bir karakter kazandığını belirterek sert eleştiriler yöneltmiştir (İbrahim, 16 Temmuz 1905, s. 1-2).

1905 yılında hükûmet tarafından ilan edilen özgürlükler çerçevesinde Rusya Türkleri taleplerini içeren çeşitli dilekçeler kaleme almışlardır. Bu kapsamda Orenburg Ruhani Meclisi Başkanı Müftü Muhammedyar Sultanov, 9 Mart'ta bir dilekçe hazırlayarak Bakan Kont Witte'ye sunmuştur. Söz konusu dilekçede öğretmenlerin durumu, Müslüman öğrencilerin eğitimine yeterli maddi destek sağlanmaması, valilerin din görevlileri üzerindeki idari tasarruf yetkisi ve dinî okulların din adamlarına değil, Halk Eğitim Bakanlığına bağlanması gibi hususlar ele alınmıştır (Alp, 2015, s. 18). İbrahim, Kont Witte'ye sunulan bu dilekçenin Müftü Sultanov'a yakın 38 kişi tarafından hazırlandığını belirtmiş ve bu dar kadronun tüm Müslüman toplumu temsilen karar almasının meşru olmadığını vurgulamıştır. Nitekim Ufa vilayetinden bazı kişiler de halka ait böylesine önemli meselelerin sınırlı bir grup tarafından kararlaştırılamayacağını ifade eden ayrı bir dilekçe ile Kont Witte'ye başvurmuşlardır (İbrahim, 16 Temmuz 1905, s. 1-2). Dilekçenin ardından Kont Witte'nin yeni bir toplantı yapılmasına karar verdiği anlaşılmaktadır. Ancak 10–15 Nisan tarihlerinde gerçekleştirilen toplantı da İbrahim'in ifadesine göre gerçek anlamda katılımcı bir nitelik taşımamıştır (İbrahim, 16 Temmuz 1905, s. 1-2).

Dolayısıyla Abdurreşid İbrahim, *Hayat* gazetesinin 1905 tarihli 30. sayısında yayımlanan "Bize Ait" başlıklı makalesinde, Nisan ayında gerçekleştirilen toplantıyı temsiliyet bağlamında eleştirel bir bakış açısıyla değerlendirmektedir. İbrahim'a göre Müftü Sultanov, toplantı sürecinde halkın gerçek temsilcilerinin katılımını sınırlandırmaya çalışmış, toplantının varlığından halkın önemli bir kesimi haberdar edilmemiş, haberdar olanlar ise sürece etkin biçimde müdahil olamamıştır (İbrahim, 16 Temmuz 1905, s. 1-2).

İbrahim'e göre toplantı, Müftü ve çevresi tarafından aceleyle organize edilmiş, halkın geniş kesimlerine yeterli bilgi ulaşmadan zemski naçalniklerin (yerel idare amirlerinin) "halk temsilcisi" sıfatıyla toplantıya dâhil edilmiştir. Bu kişilerin halkın dilini ve ihtiyaçlarını yeterince bilmemelerine rağmen karar sürecinde yer almaları, İbrahim açısından temsiliyet ilkesinin açık bir ihlali anlamına gelmektedir. Sonuç olarak Sultanov'un öncülüğünde hazırlanan dilekçe yeniden onaylanarak merkezî yönetime sunulmuştur. Böylece şeklen bir istişare süreci işletilmiş olsa da içerik bakımından halk iradesinin karar mekanizmasına yansımadığı ileri sürülmektedir (İbrahim, 16 Temmuz 1905, s. 1-2).

İbrahim, temsiliyet sorununa ilişkin eleştirilerini yalnızca devlet yönetimiyle sınırlandırmamaktadır. Ona göre sömürgeci ve asimilasyoncu politikalara ek olarak toplumun kendi iç zafiyetleri de temsil sorununu derinleştirmiştir. Ortak bir hedef etrafında birleşememe, iç çekişmeler, cehaletin aşılamaması ve bazı aydınların millet menfaatinden ziyade kişisel çıkarlarını öncelemesi, siyasal hakların etkin biçimde savunulamamasına yol açmıştır. Böylece dış baskı ile iç zayıflık, temsil sorununu besleyen ve birbirini tamamlayan iki temel unsur olarak ortaya çıkmıştır (İbrahim, 5 Temmuz 1905, s. 2).

Bu noktada Abdürreşid İbrahim, temsiliyet meselesini yalnızca temsilci sayısının yetersizliği üzerinden değil, liyakat ve adalet ilkeleri çerçevesinde de değerlendirmiştir. Ona göre seçim süreçlerinde kişisel ilişkiler, makam beklentileri veya çıkar hesapları doğrultusunda yapılan tercihler, liyakat ilkesini zedelemekte ve toplumsal adalet duygusunu aşındırmaktadır. Bu durum yalnızca siyasal bir sorun değil aynı zamanda ahlaki bir meseledir. İbrahim, adaleti dinî kimlikten bağımsız, evrensel ve insani bir ilke olarak tanımlamakta; Müslüman toplumda gözlemlediği sorunun cehaletin yanı sıra adalet bilincinin zayıflığı olduğunu ileri sürmektedir (İbrahim, 7 Temmuz 1905, s. 3).

Dolayısıyla Abdurreşid İbrahim, "Bize Ait" makale dizisinde Rusya Türklerinin içinde bulunduğu yapısal sorunları analiz ederken temsiliyet meselesini merkezî bir problem alanı olarak ortaya koymaktadır. Ona göre halkın eğitimsizliği, dil ve din alanlarında yaşanan kurumsal ve zihinsel gerilikler, siyasal temsil krizinin hem nedeni hem de sonucudur. Bir topluluğun kendi haklarını savunamaması, devlet nezdinde temsil edilememesi ve idari süreçte yeterince söz sahibi olamaması yalnızca Rusya İmparatorluğu'nun uyguladığı idari politikalarla açıklanamaz. Bu durum aynı zamanda, halkı gerçekten anlayan, toplumsal sorunlara nüfuz edebilen ve kolektif çıkarları savunabilecek nitelikte temsilcilerin yetişmemesiyle doğrudan ilişkilidir.

4. Eğitim, Dil ve Modernleşme

Abdürreşid İbrahim, "Bize Ait" makale dizisinde temsiliyet meselesini çok katmanlı bir sorun alanı olarak ele almıştır. Ona göre temsil eksikliği yalnızca halkın cehaletiyle açıklanabilecek basit bir durum değildir. Yönetsel ihmaller, liyakat sorunları ve bazı kişilerin pasif ya da çıkar odaklı tutumları da bu krizin ortaya çıkmasında belirleyici rol oynamıştır. Bununla birlikte İbrahim, temsil eksikliğinin daha derin bir toplumsal zemine dayandığını vurgulamış, eğitim ve dil meselesini bu yapısal krizin merkezine yerleştirmiştir.

İbrahim'in eserlerinde sıklıkla üzerinde durduğu ana dilde eğitim meselesi, onun düşüncesinde yalnızca milliyetçi bir talep olarak konumlandırılmamıştır. Bu çerçevede ana dili, milletin teşekkülü, toplumsal bilincin gelişimi ve mevcut siyasal edilgenliğin aşılması için temel bir araç olarak değerlendirilmiştir. Bu bağlamda dil hem kolektif kimliğin inşasında hem de siyasal temsiliyetin gerekliliğinin kavranmasında kurucu bir işlev üstlenmiştir. Dolayısıyla İbrahim'in yaklaşımında dil, millî bilinç ile siyasal hak arayışı arasında kurulan yapısal ilişkinin merkezinde yer almaktadır

(İbrahim, 19 Temmuz 1905).

Bununla birlikte mesele yalnızca ana dilde eğitimin sağlanmasıyla sınırlı kalmamıştır. İbrahim'e göre içinde bulunulan siyasal düzenin koşulları gereği yönetim dilinin öğrenilmesi de zorunlu olmuştur. Bu çerçevede Rusçanın öğrenilmesini, asimilasyonist bir yönelim olarak değil, meşruiyetin sağlanması ve siyasal katılımın mümkün hâle gelmesi bakımından önemli bir araç olarak değerlendirilmiştir.

İbrahim'e göre Rusça öğrenmek, Ruslaşmak ya da dinî kimlikten uzaklaşmak anlamına gelmemektedir. Rusça, hak talebinde bulunabilmek, dilekçe yazabilmek ve siyasal süreçleri anlayarak temsil mekanizmalarına etkin biçimde katılabilmek için gerekli bir vasıtadır. Nitekim Rusya İmparatorluğu'na dâhil milletler arasında Türklerin nüfus bakımından önemli bir ağırlığa sahip olmalarına rağmen Duma veya Zemstvo gibi kurumlarda toplumu temsil edebilecek ve milletin hakkını savunabilecek ölçüde Rusçaya hâkim şahısların sayısı oldukça sınırlıdır. Bu durum, dil meselesinin kültürel bir tercih olmanın ötesinde doğrudan siyasal temsil ve meşruiyetle bağlantılı yapısal bir sorun olduğunu ortaya koymaktadır (İbrahim, 9 Haziran 1905, s. 1-2).

Bununla birlikte 20. yüzyılın başlarında dil meselesi yalnızca Rusçanın öğrenilmesiyle sınırlı kalmamıştır. Aynı dönem, Rusya Türklerinin siyasal hak mücadelesi kadar ortak dil ve lehçe tartışmalarının da yoğunlaştığı bir süreç olmuştur. Nitekim dönemin aydınlarının yazılarında ve Türklere muhalif basında yayımlanan değerlendirmelerde, Türklerin ortak bir dil oluşturamadıkları, Türkçede Arap ve Farsça kelimelerin ağırlık kazandığı yönünde eleştirilere yer verilmiştir ("Bizim Qonşuların Bizə Mehribanlığı", 9 Haziran 1905). Bununla birlikte İbrahim "Bize Ait" yazılarında dil meselesini bu yönleriyle tartışmaktan ziyade temsiliyet sorunu çerçevesinde ele almıştır. Ona göre öncelikli mesele, bir millet olarak siyasal alanda varlık gösterebilmek için hem ana dilin korunması hem de yönetim dilinin öğrenilmesi olmuştur. Bu yönüyle Rusça, İbrahim açısından kültürel bir aidiyetin değil, idari ve hukuki işleyişin dili olarak değerlendirilmiştir. Bununla birlikte kadın ve din meselelerinde benimsediği muhafazakâr yaklaşım dikkate alındığında (İbrahim, 2 Temmuz 1905), Rusçayı belirli ölçüde dinî ve kültürel kimlik açısından potansiyel bir tehdit olarak da gördüğü anlaşılmaktadır.

Tatar toplumunun kolektif hafızasında Rusça, uzun süre dinî kimliğe yönelik bir tehdit olarak algılanmıştır. Özellikle misyonerlik faaliyetleriyle bağlantılı olarak şekillenen bu algı, Rusça öğrenmenin dinî aidiyetin zayıflamasına yol açabileceği yönünde güçlü bir endişe doğurmuştur. Nitekim misyonerlerin faaliyetleri incelendiğinde, İdil ve Sibirya bölgelerindeki okullarda Rusçayı ana dil ile paralel, kademeli biçimde öğrettikleri görülmektedir. Aynı zamanda misyonerlerin Tatarlar üzerinde yaptıkları araştırmalarda dikkat çeken hususlardan biri, Tatar toplumunda okuryazarlık oranın ve dinî bilinç düzeyinin yüksek olmasıyla ilgili bilgiler olmuştur (Kılıçaslan, 2025, s. 223). Bu durum Rusçaya karşı mesafeli ve temkinli bir tutumun oluşmasının başlıca nedenlerinden biri olarak değerlendirilebilir (Kılıçaslan, 2025, s. 226).

Rusçaya yönelik bu ihtiyatlı yaklaşım, imparatorluğun idari yapısının ve siyasal işleyişinin yeterince kavranamaması sonucunu doğurmuştur. Böylece dinî kimliği koruma refleksi bir yandan toplumsal bütünlüğü muhafaza eden bir unsur olarak işlev görürken diğer yandan kimlik bilincinin ve siyasal farkındalığın gelişimini sınırlandıran yapısal bir engel hâline gelmiştir (İbrahim, 19 Temmuz 1905, s. 3). Söz konusu dönemde Tatarların çocuklarını, misyonerlerin Ruslaştırma politikalarına hizmet eden Rusça eğitim veren okullara göndermek yerine medreselerde eğitmeyi tercih etmeleri bir taraftan onları asimilasyon tehdidinden korumuş diğer taraftan ise özgürlük taleplerinin ve siyasal temsiliyet meselesinin gündeme geldiği bu süreçte eğitimli ve bilinçli bir toplumsal kesime duyulan ihtiyacı daha görünür hâle getirmiştir (Hablemitoğlu, 2019, s. 49).

Görüldüğü üzere söz konusu dönemde din ile dil birbirinden bağımsız iki unsur olarak değil, birbiriyle yakından ilişkili meseleler olarak değerlendirilmiştir. Benzer bir yaklaşım Kafkasyalı aydın Ahund Abuturab Ahundoğlu'nun düşüncelerinde de görülmüştür. Ahundoğlu, Rusçanın resmî dil olarak öğrenilmesi gerektiğini kabul etmekle birlikte yabancı dilde eğitim veren okulların Müslüman çocukların kendi dil ve kültürlerine yabancılaşmasına yol açacağını savunmuştur. Bu nedenle çocukların ana dillerini ve kültürel kimliklerini koruyabilmeleri için Türkçe eğitim veren okulların desteklenmesi gerektiğini vurgulamıştır. Ona göre Müslümanlar, Rusya İmparatorluğu'nun tebaası olmakla birlikte kendi dil ve kültürlerini de muhafaza etmeliydi (“Ana Dili”, 30 Ocak 1906). Dolayısıyla İbrahim’e göre Tatar aydınlarının gündeme taşıdığı meseleler birbirinden bağımsız değil, tarihsel kökleri yüzyıllara uzanan, birbiriyle bağlantılı problemlerdir. Bu sorunların başında ise eğitim meselesi gelmektedir (İbrahim, 1 Temmuz 1905, s. 2-3).

Tatar toplumunda yaygın olan eğitimsizlik, İbrahim tarafından büyük ölçüde Rus idaresinin eğitim politikalarıyla ilişkilendirilmiştir. Açılan okullarda eğitimin Rusça verilmesi ve devletin Rusçayı yaygınlaştırmaya yönelik politikaları halk nezdinde kuşkuyla karşılanmıştır. Özellikle bu sürecin misyoner faaliyetleriyle iç içe yürütülmesi, dil öğretiminin yalnızca pedagojik bir mesele olmadığı yönünde güçlü bir kanaat oluşturmuştur. Ruslaştırma politikalarının dilsel dönüşümle sınırlı kalmayıp dinî bir dönüşümü de hedeflediği düşüncesi Rusça eğitim ile Hristiyanlaştırma arasında doğrudan bir bağ kurulmasına yol açmıştır. Böylece eğitim meselesi, kültürel varlığın korunması ve kimliğin devamlılığıyla yakından ilişkili bir sorun hâline gelmiştir (İbrahim, 13 Temmuz 1905, s. 3).

İbrahim, meşruiyetin ve hak savunusunun ancak eğitimli bir toplumsal kesim aracılığıyla mümkün olabileceğini belirtmiştir. Bununla birlikte söz konusu dönemde Rusça eğitim almış yeni bir aydın tipinin ortaya çıktığı ifade etmiştir. Rus okullarında yetişen bu kesim kendisini daha modern ve ilerici olarak tanımlamış ancak kimi zaman halkın dinî ve kültürel değerlerine mesafeli hatta küçümseyici bir tutum sergilemiştir (İbrahim, 17 Haziran 1905, s. 2). İbrahim, “*Bize Ait”* yazılarında bu anlayışı eleştirerek eğitimli olmanın dinî inançları ya da peygamberi küçümsemek anlamına gelmediğini vurgulamıştır. Ona göre din, bir milletin varlığını sürdürebilmesinin temel unsurlarından biri olmuştur. İslam, modernleşme sürecinde Batı’dan ve Rusya’dan alınan yeniliklerin kimlik aşınmasına yol

açmasını engelleyen koruyucu bir çerçeve sunmuştur. Bu nedenle yenileşmenin, dinî temellerle çatışan bir kopuş projesi olarak değil, İslam'ın temel ilkeleriyle uyumlu, bilinçli ve seçici bir dönüşüm süreci olarak gerçekleştirilmesi gerektiğini savunmuştur. Böylece İbrahim'in yenilikçi anlayışında kimlikten vazgeçmek değil, kimliği muhafaza ederek güçlenmek esas alınmıştır (İbrahim, 9 Haziran 1905, s. 3-4).

İbrahim'in eğitim konusundaki bu yaklaşımı, modernleşmeye ilişkin düşüncelerinin de temelini oluşturmuştur. Ona göre eğitim, yalnızca bilgi aktarımını sağlayan bir kurum değil, toplumun kimliğini, dinî değerlerini ve siyasal bilincini şekillendiren başlıca araçlardan biri olmuştur. Bu nedenle modernleşme de Batı'nın kurumlarını olduğu gibi benimsemek yerine, millî ve dinî değerleri koruyarak gerçekleştirilecek seçici bir dönüşüm süreci olarak kurgulanmıştır.

Bu anlayışı somutlaştırmak amacıyla İbrahim, mukayeseli bir anlatım yöntemine başvurmuş ve Japonya örneği üzerinden Rusya Türklerinin içinde bulunduğu durumu değerlendirmiştir. Osmanlı ve Mısır toplumlarının Batılılaşma tecrübelerini Japonya ile karşılaştırmış, Japonya'nın modernleşme sürecinde millî değerlerini ve kültürel sürekliliğini koruyabildiğine dikkat çekmiştir. Böylece Japonya'yı, kimlikten kopmadan modernleşmenin mümkün olduğunu gösteren alternatif bir model olarak sunmuştur (Akan, 2017, s. 4).

Benzer şekilde Osmanlı, Mısır ve Hindistan örneklerinden hareketle Batı eğitim modelinin sorgusuz biçimde benimsenmesinin doğurabileceği sonuçları tartışmıştır:

> Dünyada mevcut olan muasır bilimler Türk iye'de de vardır. Sanayi okulu var, tıp okulu var, hendese okulu var, din ve fen darülfünunu var. Her şey var. Hem Avrupa'dan, Fransa'dan, Almanya'dan almışlar. Fakat İstanbul ile Galata arasında bir iskele yapacak mühendis yok, hastalara bakacak olan doktor yok. Yalnız Türkiye değil, Mısır'da da böyledir. İngilizlerin Mısır'a geldiği yirmi beş sene oluyor. Doğrusu, Mısır'da her şey vardır. Lakin Araplar için hiçbir şey yoktur. Dinsizlik var, kötü ahlak var. Her kes istediği kadar yazar, söyler ama Araplara hiç faydası yoktur. Hindistan'ı ağıza bile almayalım. Bunlar neden hep böyle olmuş? İşte ecnebi terbiyesi ne gibi netice verebilir. Zannederim, burasını her kes insaf ile mülahaza ederse, bizim fikrimizi sevab-ı-amel eder (İbrahim, 9 Haziran 1905, s. 3-4).

Bu değerlendirmelerden hareketle İbrahim'e göre modernleşme, taklitçi ve kimlik aşındırıcı bir yönelim olmamalı, dinî ve kültürel değerlerle uyumlu, seçici ve bilinçli bir biçimde gerçekleştirilmelidir. Aksi takdirde eğitim kurumlarının artması ya da Avrupai biçimlerin benimsenmesi, tek başına gerçek bir toplumsal ilerleme anlamına gelmeyecektir (İbrahim, 2 Temmuz 1905).

İbrahim için modernleşme yalnızca dışsal göstergelerle ölçülebilecek bir süreç değildir. Kitap yayıncılığının artması, tiyatro faaliyetlerinin çoğalması ya da kadınların kamusal alandaki görünürlüğü

tek başına ilerlemenin kanıtı olarak değerlendirilemez. Modernleşme ancak ahlaki ve dinî temellerle uyumlu olduğu ölçüde anlam kazanmaktadır. Bu bağlamda yayımlanan eserlerin ziraat, bilim, sanat ve ticaret gibi alanlarda toplumsal gelişime somut katkı sunması gerektiği vurgulanmaktadır. Dolayısıyla Rusya'daki tiyatro faaliyetlerinin artışı veya toplumsal hayattaki görünür değişimler de İslamiyet terbiyesi çerçevesinde verilmezse yüzeysel kalacaktır. İbrahim'in Japonya örneğine yaptığı vurgu da bu anlayışı yansıtmıştır. Ona göre modernleşme, yalnızca kurumsal ve teknik yeniliklerden ibaret olmayıp toplumsal disiplin ve ahlaki dönüşümle birlikte ele alınmalıdır (İbrahim, 2 Temmuz 1905, s. 1). Bu yönüyle İbrahim'in modernleşme anlayışı, belirli bir ahlaki ve dinî referans sistemi içinde şekillenmiş, sınırları belirlenmiş bir dönüşüm modeli ortaya koymuştur.

Dolayısıyla "Bize Ait" yazıları yalnızca bir temsiliyet krizinin tasviri ile birlikte Müslüman topluluğun siyasal ve kültürel konumunu yeniden tanımlamaya yönelik müdahale işlevi taşımaktadır. Dil meselesi, dinî duyarlılık, Rusça eğitim tartışmaları ve modernleşmenin sınırları birlikte değerlendirildiğinde, İbrahim'in temel meselesinin kolektif varoluşun esaslarını belirlemek olduğu görülmektedir. Ona göre temsil sorunu topluluğun hangi değerler temelinde ve kimler tarafından temsil edileceği meselesidir. Bu bağlamda "Bize Ait" yazıları, Rusya Müslümanlarının imparatorluk içinde hak talep eden fakat aynı zamanda ahlaki ve dinî referanslarını koruyan bir kimlik çerçevesi oluşturma çabasını yansıtmıştır.

Sonuç olarak, Modernleşme ile muhafazakârlığı mutlak karşıtlıklar olarak görmeyen İbrahim, modernleşmeyi kendi kültürel ve dinî referansları çerçevesinde yeniden yorumlamıştır. Bu yönüyle dönemin birçok aydını gibi kimlik ve aidiyet meselesini merkeze almış ancak bu aidiyetin modernleşme süreciyle birlikte nasıl korunabileceği sorusuna odaklanmıştır. Bu nedenle "Bize Ait" dizisi, 1905 sonrasında Rusya Türkleri arasında kimlik, temsil ve yenileşme tartışmalarının söylemsel düzeyde nasıl şekillendiğini göstermesi bakımından önemli bir kaynak niteliği taşımaktadır.

Sonuç

Çalışmada, Abdürreşid İbrahim'in 1905 yılında *Hayat* gazetesinde yayımlanan "Bize Ait" başlıklı makaleler dizisi incelenmiş, 1905 Devrimi sonrasında ilan edilen Ekim Manifestosunun sağladığı görece özgürlük ortamında İbrahim'in kimlik, temsil, aidiyet, eğitim, dil ve din meselelerine ilişkin görüşleri değerlendirilmiştir. İnceleme sonucunda, Abdürreşid İbrahim'in temsil meselesini yalnızca siyasal haklar çerçevesinde ele almadığı dil, eğitim, din ve toplumsal bilinç gibi birbirini tamamlayan unsurlarla birlikte değerlendirdiği görülmüştür.

Araştırmanın ortaya koyduğu en önemli bulgulardan biri XX. yüzyılın başlarında Rusya Türkleri arasında ortak ve kapsayıcı bir millî kimlik anlayışının henüz tam anlamıyla şekillenmemiş olmasıdır. Abdürreşid İbrahim'in yazılarında kendi toplumunu kimi zaman Tatar kimi zaman Müslüman gibi farklı adlandırmalarla ifade etmesi, ortak bir "biz" anlayışı oluşturma çabasının devam ettiğini, bu kimliğin henüz kavramsal ve toplumsal olarak tam anlamıyla yerleşmediğini göstermektedir. Bu

durum, dönemin Türk aydınlarının ortak bir millî kimlik inşa etmeye çalışırken farklı aidiyet katmanları arasında hareket ettiklerini ortaya koymaktadır.

Çalışmada ulaşılan bir diğer önemli sonuç, Abdürreşid İbrahim'in çoğu zaman muhafazakâr yönüyle tanınmasına rağmen yazılarında belirgin bir yenilikçi düşünceye yer vermesidir. İbrahim, modernleşmeyi dinî ve kültürel değerlerden kopuş olarak değil, bu değerler korunarak gerçekleştirilmesi gereken bir süreç şeklinde değerlendirmiştir. Bu yönüyle onun düşüncesinde modernleşme ile din arasında bir karşıtlık değil, birbirini tamamlayan bir ilişki bulunmaktadır. Aynı şekilde dil ve din meselelerini de birbirinden bağımsız alanlar olarak değil, toplumun birlik ve devamlılığını sağlayan iki temel unsur olarak ele almıştır.

İbrahim'in yazıları, Rusya Türklerinin geri kalmışlığını yalnızca Rus İmparatorluğu'nun uyguladığı Ruslaştırma politikalarıyla açıklamamaktadır. Bunun yanında toplumun kendi iç dinamiklerine de dikkat çekilmekte özellikle liyakat, adalet, eğitim ve bireysel sorumluluk gibi kavramların ihmal edilmesinin temsil sorununu derinleştirdiği vurgulanmaktadır. Bu yaklaşım, İbrahim'in yalnızca dış etkenleri eleştiren bir aydın olmadığını aynı zamanda toplumun kendi eksikliklerini de sorguladığını göstermektedir.

Çalışmanın ortaya koyduğu dikkat çekici sonuçlardan biri, muhafazakâr kimliğiyle tanınan Abdürreşid İbrahim'in "Bize Ait" yazılarının *Hayat* gazetesinde yayımlanmış olmasıdır. *Hayat* gazetesinin dinî ve ahlaki değerlere önem veren bir yayın politikasıyla Abdürreşid İbrahim'in düşünceleri arasında önemli bir ortaklık bulunmuştur. İbrahim'in modernleşmeyi dinî değerlerden kopmadan gerçekleştirilmesi gereken bir süreç olarak değerlendirmesi, *Hayat* gazetesinin benimsediği anlayışla örtüşmektedir. Bu durum, dönemin Türk aydınları arasında modernleşme ile dinî kimliğin birbirini dışlayan değil, birlikte var olabilen unsurlar olarak görüldüğünü göstermesi bakımından önemlidir.

Araştırmanın ortaya koyduğu bir diğer sonuç ise İbrahim'in dile getirdiği problemlerin yalnızca İdil-Ural veya Sibirya Türklerine özgü olmadığıdır. Sibirya Tatarı olan Abdürreşid İbrahim'in Kafkasya'da yayımlanan bir gazetede kaleme aldığı yazılar, kimlik, temsil, eğitim ve dil gibi meselelerin Rusya Türklerinin farklı coğrafyalarında ortak sorunlar olarak algılandığını göstermektedir. Bu durum, Rusya Türkleri arasında ortak bir siyasal ve fikrî gündemin oluşmaya başladığına işaret etmektedir.

Sonuç olarak "Bize Ait" makaleleri, Abdürreşid İbrahim'in dönemin siyasi gelişmelerine ilişkin değerlendirmelerini içermekle birlikte Rusya Türklerinin kimlik inşası, temsil mücadelesi ve toplumsal dönüşümüne dair düşüncelerini de yansıtan önemli metinler olarak değerlendirilebilir. İbrahim, temsil sorununu tek boyutlu bir mesele olarak değil kimlik bilinci, eğitim, dil, din, adalet ve liyakat gibi birbirini tamamlayan unsurlar üzerinden ele almıştır. Bu yanıyla "Bize Ait" makaleleri, Abdürreşid İbrahim'in yalnızca dönemin siyasi gelişmelerine ilişkin değerlendirmelerini değil aynı zamanda Rusya Türklerinin kimlik inşası, temsil mücadelesi ve toplumsal dönüşümüne dair düşüncelerini de yansıtan önemli metinlerdir. Bu yönüyle çalışma, Rusya Türklerinin düşünce tarihi

ve erken dönem Türk milliyetçiliği literatürüne Abdürreşid İbrahim'in bakış açısını merkeze alan bir katkı sunmakta ve onun fikirlerinin yalnızca yaşadığı bölgeyle sınırlı kalmayıp Rusya Türklerinin farklı coğrafyalarında karşılık bulan ortak meseleleri yansıttığını ortaya koymaktadır.

Kaynakça

Süreli Yayınlar

"Ana Dili", İrşad, 30 Ocak 1906.

"Bizim Qonşuların Bize Mehribanlığı", Hayat, 9 Haziran 1905.

"Gazetemizin Mesleği", Hayat, 7 Haziran 1905.

İbrahim, A. "Bize Aid", Hayat, 7 Haziran 1905.

İbrahim, A. "Bizə Aid", Hayat, 9 Haziran 1905.

İbrahim, A. "Bize Aid", Hayat, 16 Haziran 1905.

İbrahim, A. "Bizə Aid", Hayat, 17 Haziran 1905.

İbrahim, A. "Bize Aid", Hayat, 1 Temmuz 1905.

İbrahim, A. "Bizə Aid", Hayat, 2 Temmuz 1905.

İbrahim, A. "Bizə Aid", Hayat, 5 Temmuz 1905.

İbrahim, A. "Bizə Aid", Hayat, 7 Temmuz 1905.

İbrahim, A. "Bize Aid", Hayat, 13 Temmuz 1905.

İbrahim, A. "Bizə Aid", Hayat, 16 Temmuz 1905.

İbrahim, A. "Bizə Aid", Hayat, 19 Temmuz 1905.

İbrahim, A. "Bizə Aid", Hayat, 21 Temmuz 1905.

Araştırma Eserleri ve Makaleler

Acar, K. (2008). 1905 Rus Devrimi'nin Genel Bir Değerlendirmesi. Divan. *Disiplinlerarası Çalışmalar Dergisi*, 13/24, 79-98.

Akan, O. (2017). *Abdürreşid İbrahim'e Göre Japonya'da Modernizm ve İslam*. Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Karadeniz Teknik Üniversitesi, Trabzon.

Alp, A. (2012, Haziran). 20. yüzyıl başında Orenburg Mahkeme-i Şeriyesi'nin Rusya Müslümanları Açısından Konumu ve Önemi. Volga-Ural Bölgesinde İslam Medeniyeti Beşinci Uluslararası Sempozyumunda bildiri, Kazan.

Aydın, S. (1993). *Modernelşme ve Milliyetçilik*, Ankara: Gündoğan Yayınları.

Baykara, H. (1975). *Azerbaycan İstiklal Mücadelesi Tarihi*, İstanbul: Gençlik Basımevi.

Bozkurt, G. S. (2004). İsmail Bey Gaspiralı ve Eğitim reformu. *İsmail bey Gaspiralı için*. Ed. Hakan Kırımlı. Ankara: Kırım.

Devlet, N. (2014). *Rusya Türklerinin Millî Mücadele Tarihi* (1905-1917), Ankara: Türk Tarih Kurumu.

Garipova, R. (2014). Orenburgskoe Magometanskoe Dukhovnoe Sobranie kak Shariatskiy Sud. Gasyrlar Avazy – Ekho Vekov, no. 3/4, 2014, 26-31.

Georgeon, F. (1986). *Türk Milliyetçiliğinin Kökenleri Yusuf Akçura (1976-1935)*, Ankara: Yurt Yayınları.

Hablemitoğlu, N. (2019). *Gaspiralı İsmail*, İstanbul: Pozitif Yayınları.

Kılıçaslan, Y. (2025). Aziz Guriy Kardeşlik Cemiyetinin 1872-73 Raporunda İdil-Ural Tatarlarının Dini Durumu Hakkında Tespitler, *İdil-Ural Araştırmaları Dergisi*, 7 (2), 221-233.

Kurat, A. N. (2014). *Rusya Tarihi Başlangıçtan 1917'ye Kadar*, Ankara: Türk tarih Kurumu.

Meyer, J. (2021). *İmparatorluklar Arası Türkler (1856-1914)*, İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür

Yayınları.

Özbek, N. (1995). Abdürreşid İbrahim: İslamcı Bir Eylem Adamı. *Toplumsal Tarih*, 4/ 19, 7-12.

Özcan, U. (2010). *Ahmet Ağaoğlu ve Rol Değişikliği*, İstanbul: Kitabevi.

Riasanovsky, Nicholas V- Steinberg, Mark D. (2016), *Rusya Tarihi Başlangıçtan Günümüze*, İstanbul: Inkılap.

Sibgatullina, A. (2014). *İki İmparatorluk Arasında Rusyalı Müslüman Türkler*, İstanbul: Doğu Kütüphanesi.

Swietochowski, T. (1988). *Müslüman Cemaatten Ulusal Kimliğe Rus Azerbaycanı (1905, 1920)*, Ankara: Bağlam Yayınları.

Türkoğlu, İ. (1993) *Rusya Türklerinden Abdürreşid İbrahim (1857-1944)*, Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, İstanbul.